

AZ ELSŐ MAGYAR ANTROPOLÓGIAI KÖNYVRŐL

Írta: BUGYI BALÁZS

(Fővárosi Tanács Ganz-MÁVAG Rendelőintézete, Budapest)

Egyébirányú orvostörténeti kutatásaim során bukkantam egy magyar szerzőtől származó magyar nyelvű embertani könyvre, amely 140 éve Pesten jelent meg, és amelyről eddig a magyar antropológiai irodalomban nem történt említés. A könyvet PATZEK KÁROLY, a pesti királyi magyar tudományegyetem orvoskarának végzős hallgatója írta, és 1833-ban BEIMEL JÓZSEF pesti könyvnyomdász betűível, 60 oldalnyi terjedelemben, oktáv alakban jelentette meg. A munka címe latinul „*Fragmenta anthropognostica*”, magyarul „*Emberesmeretű töredék*”, „mellyet a tek. Pesti orvosi kar engedelmével a Magyar Királyi Egyetemen orvos Doctorrá létekor közrebocsájtott”.

Az értekezést először, maga a 81 szakaszra tagolt disszertáció és a megbeszélte témával csak laza kapcsolatban álló, latin nyelven védésre kerülő állítások (tézisek) alkotják. A tézisek megvédésére 1833. március hó 30-án, az Egyetem, nagytermében ünnepies külsőségek között került sor.

PATZEK munkájának megbeszélését indokolja, hogy kétségtelenül ez az első magyar szerzőtől származó, önálló, magyar nyelvű, Magyarországon megjelent embertani könyv, hogy 140 éve jelent meg és végül, de nem utolsósorban azért is, mert szemlélete modern felfogást tükröz.

PATZEK mind előszavában, mind az első szakaszban hangsúlyozza, hogy „az orvos tárgya az ember, egész értelmében vévén ezen nagy jelentőségű szót”

„s eszerint míg emberről tanul, beszél, ír, tudománya köréből nem távozott el az orvos”

hiszen

„semmi sem érdekesebb és vonzóbb az emberre nézve, mint az ember. Lehet-e valóban vizsgálódásunknak az embernél nemesebb tárgya?”

mert

„kellemes, szép, hasznos és nemes a' valódi emberbíráló foglalatossága” „s helyeztetése. Százszoronta boldog amaz irigylendő, kinek szerentséül juta az embert igazán megismerni” (2 §).

„Kétféle az ember: t.i. a' belső, szellemi . . . és a' külső, testi . . . ember. Megy vagyon eléggé bizonyítva az egyiknek a' másikba költsön befolyása” (3 §).

A 4—15. §-okban az ember pszichikumát tárgyalja a szerző, elsősorban az orvos érdeklődési köréből kiindulva. A 16. §-tól kezdődően kerülnek sorra a fizikai antropológiai kérdések.

(16. §) „Az ember *külömbözései*. Minden embernek vannak individuális jegyei, mellyek által másoktól különbözik, mind a' mellett még is veszünk észre hasonlatosságokat házi néptagok, nemzetségek, egész nemzetek, sőt még a'

**FRAGMENTA
ANTHROPOGNOSTICA.**

Dissertatio inauguralis medica

quam

annuente Inclyta Facultate Medica

pro obtinendo

in Regia Scientiarum Universitate Hungarica

Medicinae Doctoris Gradu

conscriptit

CAROLUS PATZEK.

---

*In Theses annexas disputabitur in palatio Universitatis
maiore Die 30 Mensis Martii hora 11-a 1833.*

PESTINI.

Typis Josephi Beimet.

I. ábra: PATZEK könyvének címlapja
Abb. I. Titelseite des Buches von PATZEK

föld különböző részeinek lakószöke között is. Az utolsókat, t. i. a' föld egészei lakószökeinek a' különbözőszökeit, az ember fajtáke neve alatt fogom először, később pedig nevezetesen magyar hazánk nemzetit, a' nemzeti külömbözég nevezete alatt leírni."

(17. §) „Az ember Fajtáke. Az emberek Fajtákra való felosztásának a' legjobbika még mindég az, melyet BLUMENBACH J. FR. alapított (*De generis*

humani varietate nativa. Diss. Göttingae. 1770), ki a föld öt részével meglehetősen megegyező öt fajtát állít, t. i. a Kaukazusit, Mongolit, Amerikait, Malajit és a Szeretsen fajtát. Legelső a Kaukazi s ezt lehet az eredetinek venni (DVORNIK) 's mások a Szeretsent. Ennél vagyon CAMPERnek a legnagyobb ábrázat-szeglete. Ezen szegletet két vonal teszi, az egyik a homlok legfelső részéről a felső álltsontig, a másik a felső álltsont közepéről a kül haljáraton keresztül menvén. Mennél nagyobb ezen szeglet, annál tökéletesebb a fej."

Ezt követően megbeszéli a többi emberfajta *Camper*-szögét, így

„A mongoli és az amerikai, különösen a koponya és az egész test lenyomult formája miatt, nevezetesek. A Szeretsen pedig, és a maláji az öszvenyomult formák miatt”.

„Annak bébizonyítására, hogy mennyit tehet az éghajlat a forma változására nézve, előhozom a szélső különbözőségeket. Egy igen hideg tartományban a test kifejlődése hátráltatik, öszvehúzódik: azon részek, mellyek távol esnek a szívtől és mellyek könnyen elfagynának, megrövidülnek. A test-alkat megköptözödik, a nyak megkurtul, az orr megrövidül és meglapul, a vállak előre huzódnak, a szemek visszanyomulnak, a melly és a fej hátulja megnagyobbodnak. Hévtartományokban másként van a dolog.”

Itt megbeszéli a meleg éghajlaton kialakuló testi felépítésbeli eltéréseket, és értelmezi a változások létrejöttének módját.

„Mennyi befolyással légyen az éghajlat, a vidék fekvése, az emberek eledelek 's. a. t. az ember testi lelki kifejlődésére, eléggé bébizonyítják a nyomorult Cretinek.”

A 18. § az egyes emberfajtákat ismerteti fizikai antropológiai különbségeik alapján. Egyes fajtákkal kapcsolatosan a lelki tulajdonságaikról is említést tesz, közelebbről meg nem nevezett források alapján.

A 19. § „a nemzeti különbségeket” foglalja össze. „Csak a nagyobb számmal lévőket és az eredetiebbeket akarom előhozni”. — Utal arra, hogy románokat és cigányokat keveset ismerve, azokat kihagyta a megbeszélésből.

„1). A Magyar (lakik a síkságon, ritkábban városokban). Inkább kitsiny, mint nagy, tömött testű, erős széles vállu, barna hajú, szemü, bőrü, ábrázatja széles, egy kevésé lapos, járom tsontjai egy keveset kiállóak, orra gyakorta görbe, gyakran egy keveset lapos, homloka kitsiny, szemei nem nagyok, alsó végtagjai gyakran befelé görbültek. Az asszonyok többnyire kövérek. Bajuszok pödrött. A magyar lassan beszél, nyújtja a szót, kemény nagy hangal szól. Ö vendégszeretü, büszke, csendes, szegény.”

„2). A Tótok (a hegyek lakosai, a síkságon lakó gyarmataik már inkább hasonlítanak a magyarokhoz). Hosszuak, keskenyek, szőkék, sápadtak, kék szeműek, nagyon vékony fejük előre hajolt, orrok rövid, egyenes (leányaik gyakran regulás szépek), homlokok egyenes, hajok hosszú, lankadt bajuszok lefelé növe, nyirt. Járások bizonytalan, tétovázó, beszédjük gyengébb, sebésebb mint a magyaroké, idegen nyelvet könnyen tanulnak, a magokét szégyenlik. Szegények, megelégedettek, jószívűek, danolásra hajlandók”.

Megbeszéli a továbbiakban 3) a németek, 4) a „rátzok” és 5) a zsidók ember-tanát. Ítéleteit ő maga is elnagyoltnak tartja. „Mindenött a többséget rajzolás és így számos kivételeket szenved a dolog.”

A 20. §-ban a „véralkatok” — temperamentumok — típusait ismerteti; inkább csak az addig elfogadott klinikai temperamentum-típusokat tárgyalja, de minden esetben utal az általa felvett fizikai antropológiai tulajdonságokra is, így pl „1) a vérmes véralkatuaknál a rózsás színt, a sötét vagy eleven kék

T ó t e l e k.

1. Nincs szoros határ a' gyógyszerek és a' közéletük között.
2. A' műszertan való; a' műszerelesmérés kétséges.
3. Meggyőzővén a' buja senyvet higannyal, ennek következeit gyakorta vasannyal orvosoljuk.
4. A' hasonyzenyru nek van némelly haszna orvosi tudományunkra nézre.
5. Napkeleti Cholerának nevezetes jelenése a' görts.
6. A' Cretinség nem tsontsenyv, sem görvély, sem hosszas vizagy, hanem ezekből lett jármányos-örökletes keverék.
7. Ne tsupán szükségből betsüljük az orvost.
8. A' hangtömesz melybeli betegségeknél használandó.
9. Jobb a' kórházi gyakorlás, a' házi orvosgyakorlásnál.
10. Hallás a' látérzékek' nemesobbike.
11. Az állat és a' növény-ország között politikai viszony van.
12. A' belférgok önkényesen lettek.

2. ábra: PATZEK tézisei
Abb. 2. Die Thesen von PATZEK

szemet és a kartsu termetet — jellegzetesnek tartja.” „2). Az epés véralkatúaknak barna bőrszínét, kemény, száraz bőrét, sötét haját, és szemét, sovány erős testét, kurta nyakát karakterisztikusként” ítéli meg. „3) A „sárepés véralkat” jellemzői: „a sápadt barna-sárgás-szín, sötét bágyadt szemek, sötét haj, sugár sovány termet, hosszú nyak, hosszas keskeny fej, pettyedt izmok” és végül, 4) a „taknyos véralkat” esetében a „tészta forma pöffedt test, világos haj, bágyadt fénytelen szemek, felpöffedt artzok” fordulnak elő.

A hangzatos és a beszédet (21. §), az írást (22. §) és meglepő módon, a ruházatot (23. §) is tárgyalja, utalva az egyes jellemzőknek eltérő ruházati szokásaira. A testtartás (24. §): „az ember testállásának a' szemléltetésénél ... annak átnézését értem, mitsoda irányban van-e arányosság közöttük vagy

valami különösen feltűnő?“. A járás- és mozgástípusokat igyekszik a szerző testi jellegzetességekkel kapcsolatba hozni (25. §).

A 26. §-tól kezdődően az „artztudomány (physiognomica)” részletesen foglalkozik. Utal a szellemi és testi tulajdonságok örökletességére és fizikai antropológiai tekintetben taglalja a szépség fogalmát és kritériumait (26—31. §). A 32. § az emberi test felépítésének alapelveit ismerteti. A 33. § a fejet, a 34. § a koponyát, a 35. § a homlokot, a 36. § a szemöldököt, a 37. § a szemet, a 38. § az orrot, a 39. § az orcákat, a 40. § a füleket, a 41. § a száját és az ajkakat, a 42. § az állat, a 43. § a nyakat tárgyalja. Minden egyes szakaszban leírja a kérdéses testtájat, utal annak az egyes emberek és embercsoportok szerinti különbözőségére és szellemi, jellembeli stb. tulajdonságokkal való összefüggésére is rámutat. A 44. § a haját, a 45. § a mellkast, a 46. § a vállakat, a 47. § a hasat, a 48. § a karokat, a 49. § a kezeket, az 50. § az alsó végtagokat tárgyalja. Jellegzetesként ismertetjük a 49. §-t a kezekről:

„Ezek már azért is igen ritkán szépek, mivel vagy nagyon megerőltetnek, vagy egészen megkíméltetnek. A' kezek keskenyek, az ujjak közepeszerű hosszúságúak és lassanként vékonyodjanak. Az újtagokon götsök vagy mélyebb rántzok ne legyenek. A' körmök vereses fejérek, tiszták, simák, kerekdedek legyenek . . . Rövid ujak . . . elmebeli gyengeség,

Igen hosszúak . . . életerőbeli hiány,

Lerágódott körmök . . . belső nyugtalanság”.

51. §. „Kérem jól fontolóra vevődjék, hogy e' szakaszban csak az mondott, mi bényomást tégyen ez vagy amaz, illy' vagy olyan formájú rész, nem pedig az, hogy mit jelentsen apodictice”.

Az 52—80. szakaszokban GALL F. J. koponyatudományát (cranioscopia) ismerteti. Egyidejűleg közli GALL F. J. (1758—1828) rövid életrajzát és felsorolja a kérdésre vonatkozó alapvető irodalmat. Előbb GALL kutatásainak az alapelveit (52. §), majd az azokból GALL által levont alaptételeket (53. §), ezt követően a GALL által megadott egyes koponyamezők fontosságát és értékelhetőségét taglalja.

A GALL által felvetett elméletet, amely az értekezés megjelenése idején az érdeklődés előterében állott, PATZEK munkájában nagyon is kritikusan fogadja. Részletesen ismerteti HUFELAND kritikái megállapításait és rámutat GALL tanának hiányaira és helytelenségeire (82. §). Végül figyelmeztet arra, hogy „az egész megítélésnek ne legyen befolyása más emberek eránt való viselkedésünkbe — Legyen az egész inkább gyönyörködtető foglalatosság! az élet pedig komoly — 's az ember kifejtethetlen!”

Az értekezés végén kinyomott tézisek közül egyetlen egy vonatkozik csak antropológiai kérdésre, megállapítva, hogy „cranologia realis, cranioscopia problematica est”. PATZEK e tételt magyarul is megadta „A' műszertan való, a' műszerelemérés kétséges” mutatva az antropológiának akkor még hiányzó magyar terminológiáját. A tétel mai megfogalmazás szerint annyit jelent, hogy a koponyamérések igazak, de a belőlük levonható jellembeli, szellemi képességekre vonatkozó megállapítások legalábbis nagyon kétségesek, amiben teljes mértékben ma is együttlérhetünk PATZEK KÁROLY megállapításával.

PATZEK KÁROLY 1833. évi orvosdoktori értekezése a magyar antropológiai irodalomnak eddig említésre nem került értékes kezdetét jelenti.

ÜBER DIE ERSTE UNGARISCHE ANTHROPOLOGIE AUS DEM JAHRE 1833

von *B. Bugyi*

(Zusammenfassung)

K. PATZEK ließ 1833 die erste ungarische Anthropologie publizieren. Die 60 Seiten starke Inauguraldissertation gibt eine zeitgemäße Diskussion der Menschenkunde für Ärzte. Sie stellt den Menschen als Zentralproblem in den Mittelpunkt der Medizin. Die kritische Wertung der Kranioskopie von GALL ist besonders hervorzuheben.

A szerző címe: DR. BUGYI BALÁZS
Anschr. d. Verf.: 1053 Budapest, Ferenczy István u. 18.